

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

Ballad på avvägar

Av KARL-IVAR HILDEMAN

I den klassiska världslitteraturen är Skandinavien utanför Island sparsamt företrätt. Dess internationella stornamn är snabbt uppräknade: Andersen och Kierkegaard, Ibsen och Strindberg; sporadiskt något enstaka därutöver. Och i bakgrunden, i sagornas skugga, den nordiska medeltidsballaden, noterad särskilt på anglosachsiskt språkområde till följd av sin likhet och sannolika släktskap med den engelska och skotska genren.

Därmed äger forskning på fältet ett vidare intresse. Den forskningen är tvärvetenskap. Litteraturhistoria, historia, språkvetenskap, musikhistoria, folkloristik, osv. lämnar infallsvinklar, som alla måste beaktas. Den sammanhållande klammern i detta enhetsfält är källförhållandena med sin blandning av oral och skriftlig tradition ur det förgångnas anonyma dunkel. De kräver sin särskilda hantering. Balladfältet är ett gungfly, där tuvorna är få och fast mark undantag. En ballad är sällan en text utan vanligen en rad versioner, nedtecknade någon gång mellan 1550 och 1950, dessförinnan oftast vidarebefordrade på muntlig väg från ett skapelseskede, som vanligen är lika omöjligt att fastställa som de ursprungliga författarna, vilka kan dela äran med ett ovisst antal lika okända bearbetare. De klassiska spörsmålen kring en genre – ursprung, ålder, vandringsvägar, utvecklingshistoria, social hemhörighet – har bara kunnat besvaras med sannolikhetskalkyler grundade på få fakta och textmaterialet i dess bevarade skick. Det är spinkigt underlag, men det finns ingen väg udenom: det kan inte negligeras, och det kan inte ersättas med konstruktioner och fantasifulla antaganden. Vilket likafullt tycks ha börjat ske.

Genom ett och ett halvt sekels eklut har balladforskningen nått fram till vissa slutsatser kring genren, som blivit allmänt vedertagna av fältets experter. De bygger bl. a. på följande fakta: formellt och funktionellt liknar balladen fransk carole från högmedeltiden; balladformler uppträder omkring år 1300; formlerna pekar entydigt på aristokratisk miljö. Flertalet av de slutsatser, som följer härav, ställs på huvudet i några danska framställningar

från senare år. Gemensamt för nytillskotten är bl. a. att de totalt bortser från grannländernas del i balladlivet och dess vittnesmål. För dem är nordisk ballad dansk folkevis, och dess historia konstrueras utan sidoblickar bortom Öresund och Skagerack. Allt annat än gemensamma är däremot de proklamerade resultaten, löst underbyggda. Knud Togeby i *Verdens litteraturhistoria II* (1971) meddelar, att genren importerades från England på 1400-talet, då Erik av Pommern hämtade sin gemål Filippa därifrån (1406). Erik Sönderholm finner utifrån liknande örnperspektiv, att diktarten skapades av adelsmän vid det danska hovet omkring 1550; så bl. a. i *Ballads and Ballad Research* (1977). Här lämnas deras inlägg därhän; de finns granskade i slutkapitlet till en bok av samma hand som här, betitlad *Tillbaka till balladen* (1985), där erkännansheten blir lika njugg mot både hantering och resultat.

Det spörsmål som inställer sig är om balladforskning ska tillämpa och tillåta sig en annan sorts metodik än den som allmänt gäller i humanistiska vetenskapsdiscipliner, här enkannerligen de historiska, och som bl. a. bygger på gränsdragning mellan förmodan och faktum, tro och vetande, och kritisk inställning även till de egna uppslagen. Frågeställningen upprepar sig inför ett nytt danskt bidrag till fältet, Iørn Piø's avhandling *Nye veje til folkevisen* från hösten 1985 (Gyldendals). Piø är folklorist och veteran inom visområdet med senare skillingtryck som väl exekverad specialitet och tung merit. Men hans *Nye veje* är onekligen nya, också i betydelsen tidigare ej skådade, i vart fall inom balladforskningen.

En av förtjänsterna med *Nye veje* är att den tar upp problem, som märkligt nog legat tämligen outredda trots deras vikt för källäget, nämligen de danska renässansvisböckernas bakgrund och inbördes samband. De utgör våra tidigaste och rikaste dokument i full skala, och deras balladmaterial är samlat i jätteutgåvan Danmarks gamle Folkeviser (DgF) 1853–1976. De ger en fullgod bas för undersökning av danskt 1500-tal. Men för en framställning av balladgenrens öden därbortom räcker de

inte ensamma. Piø tar på sig den uppgiften. Men lika litet som sina nyssnämnda kolleger beaktar han, att balladen är interskandinavisk och att förut-sättningarna i det övriga Norden var andra än i Danmark. Därför inte heller, att icke-danska källor motsäger rader av hans slutsatser och påståenden. Ändå har Piø klart utsagt – inte i sin bok men väl i svensk radio – att utvecklingen i Sverige var identisk med den han trott sig utläsa i Danmark. En blick på svenska traditionsförhållanden och uppteckningar, eller på västnordiska, skulle ha korriberat både det uttalandet och åtskilliga teser om genrens öden och enskilda visors.

Sina slutsatser slår förf. redan inledningsvis fast i teser, så på s. 59. De kallas där »antagelser». De bevisas emellertid inte; de tas direkt i bruk som axiom. Förf. vidgår med oskuldsfull aningslöshet: jeg bruger »dem overalt i analyserne som en slags grundsætninger. Jeg går ganske enkelt ud fra, at de er rigtige». Under analysernas gång förväntas det så visa sig, »om de er rimelige – om de kaster nyt lys over traditionen på en frugtbar måde». – Hur den operationen skulle kunna misslyckas är svårt att se. När man redan har fastställt vad som är »riktigt», har ju postulaten blivit facit. Tolkningarna anpassas därmed självfallet och automatiskt till detta facit. De blir förklaringar, som vrängs på materialet, så långt det bara är möjligt; det som inte kan passas in, är ju oriktigt a priori och kan negligeras. – Cirkelbevisen är proklamerade som metod, och de följer med en frekvens, som blir förödande för hela företaget.

Det gäller själva huvudteserna, av vilka två dominerar framställningen, framställda som resultat och fakta. Förf. menar sig kunna påvisa en tvedelning av balladstoffet, dels i åldershänseende, dels beträffande dess sociala hemvist. Därav följer sedan slutsatser, som möblerar om balladtopografin radikalt. Förutsatt att de håller.

Vi börjar med att granska den sociala aspekten. De danska renässansuppteckningarna låter enligt Piø båsa in sig i en adels- och en allmogetradition. Som »støtte» och auktoritet åberopar han därvid Anders Sørensen Vedel och hans Hundredvisebog från 1591, Nordeuropas äldsta tryckta balladsamling, hopkommen på drottningens önskan; den blir centrum för Piøs framställning, och det är dess tillkomst han söker klarlägga i enlighet med Vedels egen utsaga – i Piøs tolkning. Det visar sig nämligen, att hela beviset består av Vedels kommentar till sin avdelning med de robusta kämpavisorna, plus ett par liknande omdömen upprepade i särfall.

Om de visorna konstaterar Vedel kort och gott, att de »gængs haffue været iblant den menige Mand». Det står alltså inte »kun den menige Mand». Tydligtvis vill Vedel helt enkelt säga att de var allmänt spridda och populära. Men för Piø innebär satsen, att de var okända för adeln, exklusivt traderade av de lägre stånden. Den blir nyckeln till kassakistan. Han går till Vedels bevarade visböcker – »Vedels visarkiv» som Piø döper dem till med en haltande term – och söker där de händer, som skrivit ner kämpavisor (bland annat). Eftersom dessa visor efter Piøs uppfattning endast stått att finna bland menige man, har skrivarna hämtat dem där. De tillhör därför »ud fra dette menigmandskriterium» kategorin »menigmandsoptegnerne» i motsats till »adelsoptegnerne», som inte redovisar några kämpavisor. Men förf. går vidare och framställer därtill »den antagelse, at de skrivere, der har hjembragt disse viser ... også kan have hjembragt andre der var almindelige ...», dvs. lägre-ståndsgods. Detta »kan» övergår snabbt till »har», antagandet blir faktum och bas för det vidare hypotesbygget: *alla* ballader nedskrivna av dessa händer blir »menigmandstradition» enligt principen att har man tagit *en* visa från en bestämd krets, så har man tagit resten därifrån också. Därpå är det dags att förteckna vilka ballader – Piø föredrar den ärevördigare och associationssmekande benämningen folkeviser – som härrör ur folkdjupen, bl. a. DgF 21, en uppenbart sen och lärd parafras av rimkrönikans ansaga om longobardernas utvandring.

Den senaste punkten borde ersättas med ett utropstecken. Ty vad säger, att skrivarna är upptecknare och inte i vanlig ordning just renskrivare? Och om de vore upptecknare, är det då sannolikt, att de skulle rata en visa, kämpadito eller annan, ifall de mötte den i en präst- eller adelsgård? Är det troligt, att Vedel, föga påverkad av Marx, har instrumerat dem i eget eller drottningens intresse att strikt hålla sig till allmoga? – Om t. ex. fem visor av tjugutvå i en skrivarhand är kämpavisor, upptecknade i bondekretsar – om de alls upptecknats där – så säger det i princip ingenting om de övrigas hemhörighet. Hela »menigmandskriteriet» är meningslöst. Varje länk i »beviskedjan» – och den bildar grunden för företaget – är lika ohållbar.

Den indelning i lägre- resp. högre-ståndstradition som *Nye veje* presenterar är omöjlig. En sådan går nog till en viss grad att skissera i Danmarks renässansstoff, men på andra och mer subtila grunder. Men bara till en viss grad: vilka som stått för vistraderingen längre tillbaka, låter sig inte avgöras; inte

heller traderarnas sociala hemvist långt bortom uppteckningstid, i den mån visorna tillkommit så värst långt före den tiden.

På den punkten anser sig Piø ha mycket bestämda besked. Vi är därmed inne på den andra huvudtesen i hans bok. Delvis är den kopplad till den just berörda, så till vida som han hävdar, att balladen alltifrån ursprunget är en lägre-ståndsprodukt. »Adelstraditionen» har framförallt skapats av visintresserade aristokrater, som hämtat upp och bearbetat ballader från folket. Piø har efter allmän sannolikhet rätt i att så ofta har skett, och i varje fall finns det fullt upp av exempel på visor, som i adelshandskrifterna arbetats om i alltmer hövisk och preciosa riktning. Men generaliserar man företeelsen, hamnar man uppenbart på villospår med risk att vända upp och ner på vyn, som nedan ska beröras.

Emellertid: huvudtes nr 2 går ut på att balladen rymmer två skilda skikt. Det ena och äldre kallas redan inledningsvis »middelalderlige markedsviser», innan deras hemul ännu varit på tal (s. 21). Det andra är i ännu fler avseenden att beteckna som nyhet: det består av skillingtrycksprodukter från omkring år 1500 och framåt och utgör den långt större delen. De upptar stilen från »de middelalderlige markedssangere». Ingendera har tidigare uppträtt i balladdebatten, lika litet som de alls gör det i bevarade nordiska källor från medeltiden. Med dessa marknadsvisor syftar Piø på de ballader han menar vara äldre än år 1500 och hans skillingtrycksepok. I brist på varje belägg åberopar förf. auktoriteter från romantikens era, följaktligen med romantikens syn på »folkvisan», och blåser därtill liv i en ungdomssynd av Henrik Schück från 1890-talet, där denne förmodar, att medeltidens lekare var tillskyndare av balladerna. Ingenstans i *Nye veje* nämns det att Schück själv frånträdde hypotesen, vilket enklast låter sig konstateras genom en titt i hans Illustrerad svensk litteraturhistoria, uppl. 3, standardverk här i landet under ett par generationer. Lekarna, sådana källorna känner dem, var dels enklare gycklare, dels musikanter vid hov och stormannafester. Att de sjöng, att de kunde sjunga ballader, att de sjöng även på marknader är ingen orimlighet, men ingenting mer än ett allmänt antagande, som i brist på varje belägg inte kan bli mer. Det äldsta jag känner härrör först från 1585, då »tuende spillemend» sjöng en nidvisa på balladmeter, visserligen inte på marknadsplatsen men i en ölbod i Vä. För Piø är hans hypotes faktum och

tycks inte fordra bevis från nordiskt område. Förutsättningarna för marknadssångare i Rhenlandets köpstäder i högmedeltid har mager relevans bland oxhandlare i Randers eller skinnmånglare på Uppsalas Eriksmässa, där yrket knappast kunde göda sin man. Från den i sak vaga sannolikheten, att lekare uppträtt som sångare, även av ballader, är klivet till nästa påstående utmanande stort: dessa förmodade »markedssangere» är genrens upphovsmän. Piø är på någon intuitiv väg underrättad om processen. I anslutning till Otto Holzapfels analys av den »balladeske» stilen ritsar han en livfull skiss av framförande och berättarteknik, och följer upp: »Markedssangerne kunne noget, som minnesangerne, skjaldene, Saxo's cantores og troubadorene ikke kunne. De mestrede, hvad Holzapfel og Strobach kalder den balladeske form . . . Men de ikke blot mestrede den. De har skabt den» (s. 274).

Att minnesångarna, skalderna, etc., inte bemästrade balladstil är förlåtligt, eftersom balladen knappast existerade på deras tid. – Det flotta dekretet ovan följs här, och stundom eljest efter effektknipande formuleringar, av en kort eftertankens blekhet av typen »Så kan det ha gått till». Marknadsmiljöerna tonas tillfälligt ner till »mulige situationer der kan have betinget den balladeske fortællemaades opståen». Men redan en sida senare är »kan» vordet »har», och balladerna åter visor, »som middelalderens markedssangere har lanceret» (s. 275). Och det fortsätter de att vara, intill slutsidan, drunknade i förf:s övertygelse och utsvultna på bevis.

Den vidare utvecklingen av genren får vi följa ännu ett stycke, nu bortom marknadsplatser och -mässor: »Måske har man lov til at tro, at den firelinjede strofe er markedssangerens værk, hvormod de to-linjede er skabt af lokale sangere, af folkesangerne» (ännu en ny och hittills okänd kategori) och utvecklad ur fyrradingen. »At den to-linjede strofe rent metrisk kan afledes af den firelinjede er lige så sandsynligt – eller usandsynligt – som at den fire-linjede skulle være en udvidelse af den to-linjede» (s. 276). Självklart inte alls. Att fylla ut en tvåradning till en fyrrading med några formler är gjort i en handvändning, och vi har hoptals exempel på att så skett. Att däremot skära ner en fyrrading till en tvåradning fordrar en så pass sällsynt tur med överflödigt gods, som saklöst kan slopas, att processen i sak måste ha varit minst sagt ovanlig. Detta frånsett den opåkallda nyskapelsen »folkesangerstrofen» om tvåradig ballad.

Hur en marknadssångare bar sig åt för att intro-

ducera kedjedansen får vi inte veta, trots Piøs anars vakna intresse för balladens funktion. Inte heller något som helst om släktskapen med den franska carolen eller den chevalereska och aristokratiska modeströmning, dit balladen hör, och som från Frankrike och Provence spred sig över Europa under högmedeltiden, eller hur dess förekomst i Norden ska förklaras enligt den proletära marknadshypotesen. Balladformlernas överljudda vittnesmål om sin sociala hemhörighet i stormannakretsar under ursprungsskedet går inte att överrösta, inte heller här. Det gamla försöket att demokratisera tillblivelseprocessen sådan den numera förutsätts genom att skilja »riddarna» från sin underlydande omgivning, pagerna eller svennerna (varför inte jungfrurna?), och tilldela de senare diktar- och skaparrollen ändrar ingenting i socialt hänseende. Pagerna var som regel adlig ungdom under utbildning vid hov och stormannagårdar för sin kommande ställning och minst lika lyhörda som sina fostrare inför modetrender. Romantikens syn på »folkevisen» förblir lika svår att uppväcka från de döda.

Hur mycket *tro* man vill öda på marknadsspekulationerna må lämnas därhän – påståendeformens krav att gälla som vetenskap är i vart fall alldeles missvisande. Och värre blir det i *Nye veje* för majoriteten av våra – eller rättare Danmarks – ballader. De är enligt Piøs rön skillingtryck från omkring 1500 och tiden närmast därefter. Därav följer den lika högsensationella slutsatsen, »at man kan in-kredse deres oprindelige form, urformen, af den simple grund at den ikke ligger længre tilbage i tiden end tidligest o. 1500». Den drömmen gav man anars upp för ett halvt århundrade sedan inför moderna textkritiska krav och hårdnande källkritiska fordringar, som alltjämt gäller. Även för tiden »o. 1500, hvorfra en skillingviseproduktion kan dokumenteres i Danmark» (s. 60).

Det kan den inte alls, och Piø lyckas inte heller. Han försöker datera en rad ballader till tidigt 1500-tal, men i det fåtal fall där en sådan datering blir fastlagd säger ingenting, att visorna lanserats som skillingtryck. »Da der kun er bevaret få folkeviser i skillingtryck, må skillingsviseteorin nødvendigvis forudsætte, at der gået i tusindvis af disse folkelige tryk tabt» (s. 10). Det »förutsätts» alltså. Inga skillingtryck finns bevarade alls från Danmarks tidigare 1500-tal; det äldsta balladtrycket härrör från 1580-talet. Piø utnämner visan om kung Hans' Sverigetåg 1497 till »en gammel skillingsvisen» (s. 281), således en inkunabel, emedan dess melodi återopades 1577 och 1599, men medger att varken den eller

efterföljaren DgF 172 finns bevarade i dylikt tryck. Varför då anta sådana? Visor kan spridas och bevaras utan tryckets hjälp – och axiomens. I andra fall återopas avskrifter i olika handskrifter med likalydande titlar m. m. De har rimligen följt gemensamt original. Men vad säger, att det varit ett tryck? Piø bygger på ett vacuum. Det borde åtminstone ha medfört en diskussion om de faktiska förutsättningarna. Vilka tryckerier har stått till buds för att fabricera denna flod av skillingtryck, flertalet av Danmarks månghundrade ballader? På rak arm påminner jag mig bara Gottfrid av Ghemens i Köpenhamn från 1489 jämte ett i Ribe från 1508; ett svenskt från 1400-talets slutår redovisar samma brist på efterlämningar. Piø berör dem inte. Där emot ger han tips om författarna. Det »*kan være*» samma skolmästare som skrev skoldramer, och som nu drygade ut sin magra lön med visfabrikation till avsalu. Gissningen är föredömligt garderad, och med skäl. Vi har bara en handfull sådana dramer bevarade allt i allt från 1500-talet, och Piø namnger bara *en* författare, en som därtill gett ut ett slags skillingtryck – på 1580-talet. Han var född 1539. – Lärarkårens storlek några decennier tidigare är okänd; likaså om ens dess samlade litterära fertilitet räckt värst långt för den balladexplosion, som förutsätts i *Nye veje*. Och den publik, som förväntas ha konsumerat alstren? Om den får man veta, att 500 läsare vore nog. Men var fanns de? – Veterligen bestod dåtida allmänhet mest av analfabeter. Hur går det ihop med »menigmandstraditionen»? – Man väntar – förgäves – på en kommentar, eftersom det är en pivå- och ödesfråga för hela skillingtryckstesen.

Piøs tavla stämmer väl med 1600- och 1700-talets företeelser, epoker där han och skillingtrycken äger bättre fotfäste. Här är teserna anakronismer, överförda från en tid med andra förutsättningar, tekniskt och kulturellt. Utom kanske på *en* punkt: i senare tid tycks skillingtryckarna ha föredragit att mångfaldiga redan populära och därmed säkra nummer i första hand, ett förhållande som berörs bara i ett kort och förbigående stycke i *Nye veje*. Om så skett även på 1500-talet, brakar förutsättningarna för Piøs balladdateringar ihop redan av detta skäl. Ett skillingtryck behöver inte vara nydiktat, inte ens om det hade tryckts år 1500.

Så tillkommer frågan: hur vet förf. vilka visor som är skillingtryck resp. medeltida marknadsvisor – allt enligt hans konstruktion. Även här anför ett »kriterium»: Om en visas versioner är någorlunda överensstämmande, beror det på bakomliggande

skillingtryck. Skiljer de sig mer avsevärt, så är de äldre, medeltida, och därmed marknadsvisor. – Var gränsen går mellan lika och olika blir tydligtvis en subjektiv fråga. Nu är det uppenbart, att det finns rader av andra förklaringar till att en ballad uppvisar likartade varianter, alltifrån begränsade upp-teckningskretsar och -områden till koncentrerad komposition och intensiv dramatik. Differenserna sammanhänger med de okända traderarnas skiftande ändringsbenägenhet t. ex. och borde också ha vägts mot visans geografiska spridning – vi är tillbaka till det utomdanska stoffets vikt. – Slumpens möjligheter är så obegränsade, att hela »skillingtrycksriteriet» saknar bevisvärde. – Ingenting tyder på någon skillingtrycksproduktion i 1500-talets begynnelsekedje. Tvedelningen i ålderskategorier enligt ovan är fiktion utan bas.

Några av teserna – axiomen – i *Nye veje* har granskats. De rör bjälklaget i konstruktionen. De bjälkarna bär inte. De rasar samman inför kritisk metodik av gängse art.

Piø söker underbygga sina postulat med en rad analyser av enskilda visor, men tillvägagångssättet består eller blir ännu mer poröst. Infall, även utanför de proklamerade huvudmönstren, blir fakta utan en prövning, där inte bara de hjälpande utan också de stjälpande faktorerna kräver sin roll. Balladen DgF 167 handlar om ett brudrov, utfört av Erik Styggesen (Rosenkrands) på kung Hans' tid och på hans inrådan. I kommentaren i DgF X betvivlar jag, att det alls ägt rum. Piø bygger på: »Det er næppe heller så merkeligt, eftersom der rimeligvis er tale om en skæmtende vise skrevet til deres bryllup, alltså en lejlighedssang hvor man har pjattet lidt med den pirrende tanke, at brudgommen var så ivrig efter pigen, at han ligefrem har bortført hende». (Så citeras strofen om hur »de tog ud hin liden Kirstin / det var ikke med hennes minne»). »Her har latteren runget gennem salen, og alle har sunget med på omkvædet», berättar Piø initierat (s. 253).

Nu vet vi genom två avskrifter av ett donationsbrev, att Erik Styggesen och Kerstin Skram var gifta på 1480-talet. Men årtalet skiljer sig i avskrifterna, däremot inte datum: den 12 mars 1482 resp. 1477. Originalen är tydligen förlästa i ettdera fallet; antingen det stått LXXXII eller LXXVII, så har den fjärde siffran varit otydlig. Låt oss räkna med 1482 för att gå Piø's hugskott till mötes så långt som möjligt. Det hjälper ändå inte. Brevet är likafullt skrivet i mars. Och då fanns det ingen kung Hans att söka råd hos, vilket hjälten gör i visan. Först i

maj 1482 hyllades Hans som kung i Danmark. Det lätter Piø avlyssnat har inte gällt Erik Styggesens bröllop.

Sådana förbiseenden är lätt begångna och mycket förlåtliga. Men i detta fall står alla uppgifter att hämta i just den DgF-kommentar, som förf. polemiserar emot. Jag beklagar, att den har blivit tungläst, men den är bara ett par sidor lång.

DgF 172 handlar om Kristian II:s Sverigetåg mot Sten Sture d. y. 1520. Det är en krönikeartad visa, som med dagboksartad enformighet och på vacklande balladmeter följer företaget; inslaget från tysk visstil är påfallande alltifrån inledningsformelns balladfrämmande ministrelanslag efter tyska mönster: »Vylle y lyde och høere / ieg wiill eder quede en wiisse». Författaren är övertydlig om sitt syfte. Han vill kväda en visa »aff koningh Christiern, then høgborne første / ieg wiill hanum loffue och prisse». Stycket måste vara författat före Kristian II:s fall 1523. För Piø är detta redan i presentationen en »skillingsvise»; den har »været kendt i folketraditionen i det sekstende århundrede». Det vet vi ingenting om. Piø tror det, därför att en yngre version återfinns i en av Vedels visböcker från 1580-talet, nedtecknad av en hand som också skrivit in kämpavisor och därmed utnämns till »menigmandsoptegnere» av Piø. Hur mycket den slutsatsen är värd har påvisats ovan. Såvitt jag kan bedöma utifrån visdiktarens egna ord tycks det snarare vara ett opus avsett att höja stämningen vid hovet; den äldsta uppteckningen uppträder också i den högadliga Jens Billes visbok från 1550-talet. På 1520-talet befinner vi oss fortfarande långt från det äldsta bevarade skillingtrycket på danska. Och det finns ingen orsak att *förutsätta* skillingtrycksmarknad för rimmen; hovet kan ha varit publik nog.

Här bemödar sig förf. ändå om bevisföring, låt vara att han blir ett offer för sina egna postulat. Vårre går det för DgF 170 om kung Hans' nederlag i Ditmarsken år 1500 (s. 254). Den »er skrevet og udsendt i skillingstryck umiddelbart efter danskenes nederlag . . . Under alle omstændigheder er det en vise, der er blevet lanceret i skillingstryck». Hur vet Piø det? Inte en tillstymmelse till bevis. Inte heller till sannolikhet. Raka påståenden av det slaget – och det är inte ensamt – stärker ingen skillingsviseteori. De bygger i stället på axiomet enligt cirkelprincipen.

Axplocket kunde lätt fortsättas, t. ex. med förf:s exercis med DgF 178, balladen om den höviska kärleken mellan pagen Falkvar Lagmansson och drottningen (s. 65 ff.), som »handler ikke om en

celeber svensk sag men om en dansk», byggd på ett fynskt »Sagn» (s. 282). Den handlar inte om någondera. Den återger ett vandringsmotiv, begagnar ett formelnamn och är ren fiktion; var den diktades är ovetbart. Då Piø uppger, att hans föregångare, mig särskilt inkluderad, »ikke tvivler på, at visens Falkvor Lovmandsøn er den svenske ridder Folke Algotsøn», läser han inte rätt innantill. *Namnet* var en gång lagmanssonens. Det, inte han, blev via den succéballad, där han var hjälten, stående formel i erotiska balladsammanhang, bl. a. det berörda. Och innan utrymmet sätter punkt för vidare kavalkad, kräver genren ett ord om sin klassiker, visan om Ebbe Skammelsson, allmänt erkänd som en höjdpunkt i nordisk litteratur. För Piø, van från senare tidens skillingtryck att betrakta dem som kioskvara, är den »en kontant syngefortalt røverhistorie af allerenkleste slag» (s. 10). I litterära sammanhang skiljer man merendels mellan motiv och utformning. Åtskilliga ballader, inte minst den om Ebbe Skammelsson, hör hemma i sådana sammanhang. Med mallarna ovan går det illa för Jeppe, Hamlet och Oidipus. Enligt *Nye veje* är balladen en skillingvisa: »Det er en sagnhistorisk vise, digtet o. 1500», skriven »på grundlag af et gammelt sagn» och »solgt som skillingstryck» (s. 106). »Alt taler for, at det er sådan visen er blevet til. Intet taler imod det.» Man kommer närmare faktum, om dessa »alt» och »intet» får byta plats; åtminstone talar ingenting för det. Inga fasta bevis företes. Inga kan företes. Balladen är odaterbar.

Av alla Piøs proklamerade skillingvisor är det egentligen en, där hans tes förefaller mig ordentligt tänkvärd, nämligen DgF 175 om Fredrik II i Ditmarsken. Den rör händelser från 1559. Vi når därmed så långt in i 1500-talet, att förutsättningar har kunnat föreligga. Åtminstone börjar vi vara i närheten av de äldsta beläggen och därmed ett steg närmare det sannolika.

De nye veje leder till ett sandslott. Med bokens metodik eller brist på metodik kan man nå vilka resultat man vill och i praktiken inga alls.

Men utanför tesernas stängsel går det att finna många kvickögda och värdefulla iakttagelser. Piøs privata terminologi och omdöpariver är föga lyckosam, som när han introducerar begreppet »adelige flyveblad». Men bakom beteckningen möter en observation, som tycks ha tyngd och täckning, eftersom smärre serier ballader återkommer i samma ordning i flera visböcker. Tydligt har något slags vishäften med balladavskrifter cirkulerat inom de

adelskretsar, som odlade hobbyn. Flera andra av Piøs teser ter sig rimliga av andra skäl än hans, T. o. m. skillingviseteorierna kunde ha fått en smula mer substans, om han dragit in de religiösa och politiska propagandavisor, som i revolutionens och reformationens årtionde väller in över Danmark och dess 1530-tal på moget avstånd från Gutenbergs debut, uppenbart initierade och bekostade av berörda parter och personer. Låt vara att de inte kunnat aktualisera en parallel spridning av belletristik och ballader på liknande villkor, så funnes där ändå en tänkbar inkörsport till massproduktion att peka på. Med mindre fordringsfulla målproklamationer och sordin på tankeflykten skulle förtjänsterna med boken fått mer profil. De saknas visst inte, även om förf. lämnar dem obeaktade eller obetonade i skuggan av sina vidare ambitioner. Så t. ex. är hans påpekande av skillingtryckens möjligheter och vikt för balladuppteckningarna berättigat, inte för »o. 1500» men väl för »o. 1600». Redan hans noteringar från det tidsrummet innebär en ny och vägande vinst. Likaså har han mycket och intresseväckande att meddela om vishandskrifternas bakgrund och samband; där ligger tyngdpunkten och behållningen med Iørn Piøs omfattande arbete. Hans breda orientering i det materialet är en given tillgång för fältet, som han frikostigt förser med nya och viktiga sakupplysningar. Skada bara, att man mot bakgrunden av bokens metodiska blottor i berörda sammanhang inte alltid törs lita på slutsatsernas hållfasthet. I vart fall står Piø här långt friare från postulat; dokumentationen är riklig och sakkunnig, och partier av den valören gör avhandlingen värd sitt erkännande. Ett illustrativt inledningsparti kartlägger föredömligt tidigare balladforskares syn på genren och dess problem, och en presentation av Vedel och hans samtidsmiljö är lysande. Piø är en utmärkt skribent, så elegant att han ofta blir offer för sin formuleringsglädje. Bokens många, mer klatschiga än hållbara vändningar samt ett i överkant schwungfullt företal lockar till en förmodan, att den ursprungligen lagts upp utan akademiska pretentioner. Gränsen mellan populärt och populistiskt flyter i varje fall allt emellanåt.

Men när förf. inte binds upp av huvudtesernas axiomatiska tvångströja, röjer han en annan balans och annat handlag i sina bedömningar. Förmåga att kombinera iakttagelseskärpa och fantasi med realistisk avvägning demonstrerar han förträffligt i ett avsnitt av sitt kapitel om visan om Niels Ebbesen (DgF 156), frihetshjälten som dräpte den utländske inkräktaren (s. 87 ff.). Inledningsvis spökar visserli-

gen det ominösa »skillingvisekriteriet» programmatiskt, men det blir en fråga utanför mallarna, som fångar hans uppmärksamhet och energi: vem skrev balladen? Det problemet angriper Iørn Piø med helt annan skärpa i en skarpsinnig och välavvägd källundersökning, en jämförelse mellan visans framställning och krönikornas. På den vägen kan han göra troligt, att skribenten var historikern Christiern Pedersen eller någon hans kollega ur samma tidiga 1500-tal. Här iakttas all nödig boskillnad mellan fakta, sannolikhet och möjlighet. »Chr. Pedersen kan have skrevet visen, og han kan have gjort det efter reformationen . . .». Absolut, konstaterar man efter Iørn Piøs övertygande analys.

Nye veje til folkevisen och dess författare har behandlats omilt ovan. Det bryska handlaget framkallar kanske ett lidande, som till en del är ställföreträdande. Genomgången vänder sig mot drag, som kan uppfattas som tendens under senare år, visst ingen dominerande sådan – utvecklingens huvudfåra inom balladforskningen går med andra vågor – men tydlig smittsam. Den berördes inledningsvis med exempel. För 200 år sedan förde ro-

mantikens Sturm und Drang fram »folkvisan» på den litterära scenen. Liknande tongångar ekade återuppväckt nostalgiska i en lika romantisk rabulism på 1960- och 1970-talen, låt vara med andra förtecken men lika misstrogen mot objektivitetens berättigande och lika stark i tron på intuitionens överlägsenhet över insikten. Det blir den först när den bygger på insikten, däribland insikten om sin egen begränsning. Det är alltid i sin ordning att söka annan infallsvinkel. Gamla sanningar måste underkastas återkommande examination. Men det är en tvivelaktig utgångspunkt att förutsätta, att de är felaktiga bara för att de är vedertagna. Nye veje må pröves til enhver tid, men utan fribrev från kritisk svångrem. Iørn Piø är välkommen tillbaka i det ärendet, med mer tid för eftertanke, omsorg och ödmjukhet och bättre kontakt med de gamle veje, som skapat honom en respekterad och välförtjänt tätposition på visfältet. Med sitt stora kunnande och med nödig självkontroll över sin forskarfantasi är han alltså ett tungt namn inom visforskningen i Skandinavien.